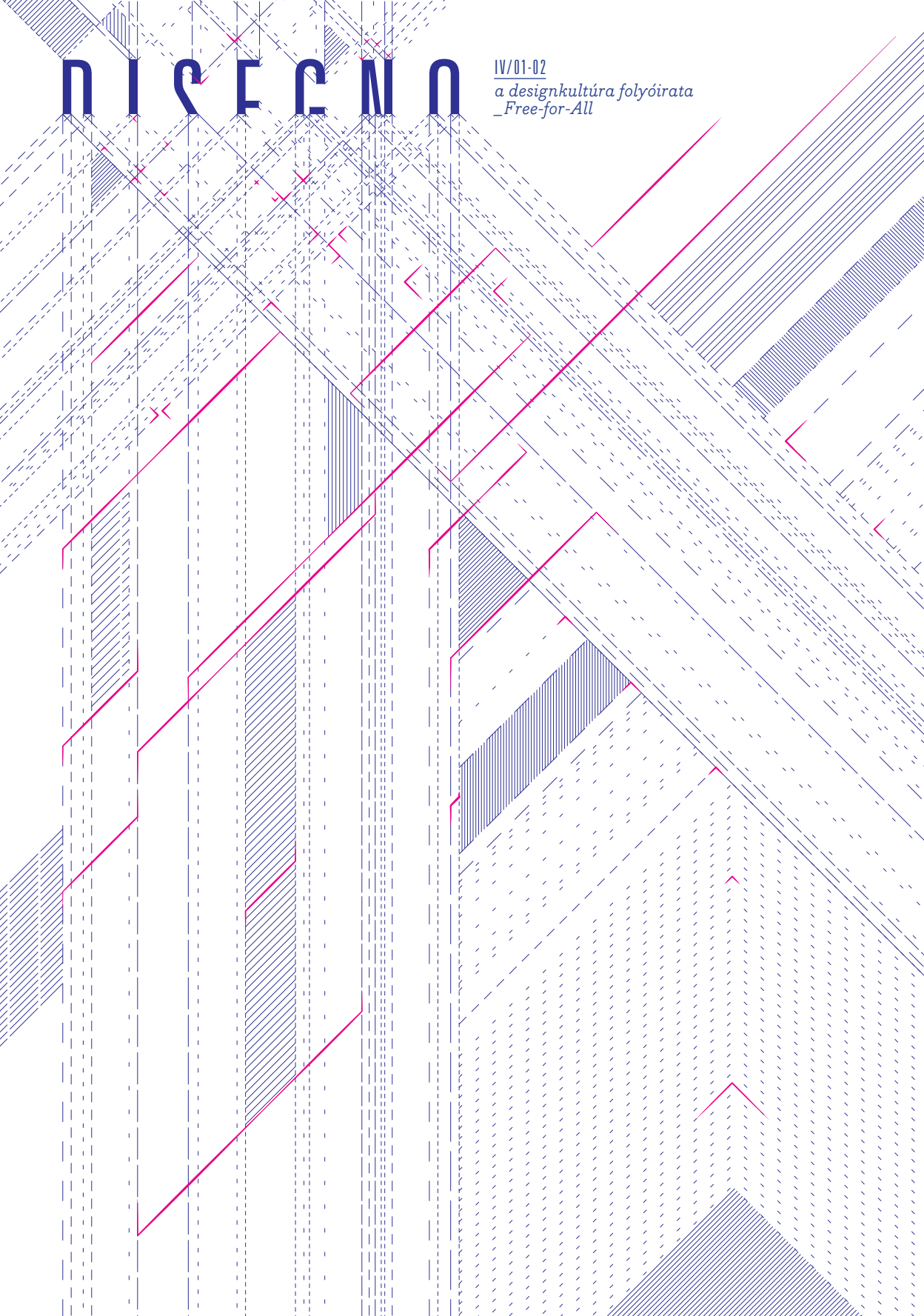

DISZCNO

IV/01-02

a designkultúra folyóirata
_Free-for-All

Disegno

A DESIGNKULTÚRA FOLYÓIRATA / JOURNAL OF DESIGN CULTURE

Szaklektorált, szabad hozzáférésű tudományos folyóirat. Kereskedelmi forgalomba nem hozható.
Double-blind peer-reviewed, open access scholarly journal. Not for commercial use.

A szerkesztőbizottság tagjai / Editorial Board

Victor Margolin, Professor Emeritus, University of Illinois
Jessica Hemmings, Professor of Crafts; Vice-Prefekt of Research, HDK, University of Gothenburg

Szerkesztők / Editors: Gyenge Zsolt, Horváth Olivér, Szentpéteri Márton

Alapító szerkesztő / Founding Editor: Fiáth Heni

Arculat / Design: Skrapits Borka (layout, borító / cover), Balázs Ildikó (tördelés / typesetting)

Lektor / Hungarian Reader: Bárdkai Júlia

Céltűzések / Aims and Scope

A Disegno alapító szerkesztőinek célja, hogy egy, a kreatív szakmai és tudományos világban meghatározó szerepet betöltő, szemeszterenként megjelenő, lektorált (ti. double-blind peer review) szabad folyóiratot (ti. free journal) hozzon létre a designkultúra nemzetközi rangú képviselőit és kritikai természetű analizisére. A designkultúra fogalmát tágra értjük: célunk a tervezett környezet, s a vele kapcsolatos praxisok és diskurzusok világának együttes vizsgálata. Ez a szemlélet túllép a művészet, a vizuális kultúra és a design világának megkülönböztetésén, s a kreativitáshoz kötődő témák összessége iránt fogékony. Poszt-diszciplináris szellemi vállalkozásunk a designkultúra minden potenciális szereplőjétől – gyakorló alkotóktól, teoretikusoktól, kritikusoktól, menedzserektől és oktatóktól – vár kritikai természetű tanulmányokat, esszéket és recenziókat. Amellett, hogy ily módon vitafórumot biztosítunk a designkultúrával törődő szerzők számára, különleges célunk, hogy a designkultúráról folyó beszéd létjogosultságát erősítsük a hazai tudományosságban, s így a témával kapcsolatos téves előítéletek és igen gyakran félrevezető beidegződések kritikáját nyújtsuk olvasóink számára.

Projektmenedzser / Project Manager: Wunderlich Péter

Kapcsolat / Contact

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Elméleti Intézet, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.
Szerkesztőség / Editorial Office: disegno@mome.hu

A Disegno ingyenesen elérhető online / Disegno is freely accessible online:
disegno.mome.hu

Felélős kiadó / Published by: Fülöp József

Kiadó / Publisher: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.

Nyomda / Printed by: Prime Rate Kft.

ISSN: 2064-7778

copyright©text and design 2019 Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

Tartalom

szerkesztői előszó

006 *Vagy valami, vagy megy valahová*

tanulmány

022 *Veres Bálint: Taktilis taktikák a kortárs kiállítási gyakorlatban*

038 *Lakner Antal: Utazás az ulmi hokedli körül. A HfG Ulm tárgyilagos tárgyai*

058 *Schneider Ákos: A futószalag gyermekei. A kiborg problematikája az emberközpontú design tükrében*

072 *Klaus Krippendorff: Designkutatás: oximoron?*

esszé

088 *Jessica Hemmings: Valós testi munka, materiális megértés és a szövő kéz bölcsessége*

096 *Hannah Carlson: Közöséges dolgok. James Fenimore Cooper mindent látó keszkenője*

110 *Tamás Dénes: Városdesign és identitás: a posztszocialista városok példája*

122 *Körös-völgyi Zoltán: Design Religion. A törődő design már művészet?*

134 *Tony Fry: Design a design után*

műhely

142 *Kovács Péter: Adalékok a hazai designkultúra-tudomány alakulástörténetéhez*

recenzió

150 *Szabó-Reznek Eszter: A szocializmus muzealizált tárgyai Bukarestben. A Román Giccs Múzeuma*

160 *Mészáros Zsolt: Divatgyakorlatok: a Modes pratiques első két számáról*

172 **szerzőinkről**

VÁROSDESIGN ÉS IDENTITÁS: A POSZT- SZOCIALISTA VÁROSOK PÉLDÁJA

Tamás Dénes

ABSZTRAKT

Marc Augé *Nem-helyek* című művében (Augé 2012 [1992]) egyértelmű kapcsolatot állapít meg a helyek és az identitás között. Kiemeli, hogy az antropológiai helyek a viszonyok és a történetiség mellett identitást is implikálnak, s meghirdeti, hogy a különböző viszonyokat a tér felől a társadalmiság irányába próbáljuk feltárni. Ezen antropológiai perspektíva eredményesen kamatoztatható egy olyan elméleti vizsgálódás keretében, amely a város térbeli összefüggéseit, valamint a városlakók identitásának kapcsolatát szeretné tematizálni, azt feltételezve, hogy az identitás nem adottság, hanem a térbeliség által is formált összefüggérendszer. A városdesign identitást kínál és formál – miközben a modern városokat régóta fenyegeti a nem-hellyé válás, a történetiség elvesztése, egyfajta feloldódás a castelli áramlások terében. Város és identitás kapcsolata különösen bonyolultan rétegződik a poszt szocialista városok esetében, amelyek a '89-es fordulatból eleve identitásválsággal kerültek ki, arra kényszerülve, hogy újra kitalálják magukat, egyszerre próbálva megfelelni a leértékelt múlt és a felgyorsult jelen kihívásainak. Az identitásukat kereső városok érdekes változásokon mentek keresztül az elmúlt évtizedekben, és kérdés, sikerült-e megteremteniük a térbeli feltételeit a társadalmi nyilvánosság igazi alanyának, a városi polgárnak. Melyek azok a térbeli feltételek, amelyek között a poszt szocialista városok lakója magára eszmélhet? Mihez igazodhat, milyen szimbolikus üzeneteket fogyaszthat? Dolgozatomban e kérdések vizsgálatát kísérem meg, romániai városátalakítási kísérletek néhány kiemelt mozzanatát áttekintve és értékelve. Mindebben támaszkodom „A 'Reinvented' City” című írásom (Tamás 2016) eredményeire is.

„Olyan lenne korunk városa, mint a mai repülőtér – mindenütt ugyanolyan?” – teszi fel a kérdést Rem Koolhaas „A jelleg nélküli város” című szövegében. (Koolhaas 2004 [1995], 381) A „jelleg nélküli” kifejezés az angol „generic” szót hivatott visszaadni, ami azonban inkább általánost, nem specifikust jelent. Míg az angol terminus pozitív kifejezés, addig a magyar fordítás fosztóképzősváltozatot javasol, némileg kényszer megoldásként. Úgy gondolom, fontos ez a jelentésbeli polarizáció, hiszen világosan kijelöli a városok identitásával, önazonosságával kapcsolatos probléma mélységét, ami napjainkban számos, a városok mai helyzetével, fejlesztésével foglalkozó diskurzusban megfigyelhető. Az identitás kérdése a városok esetében egyre nehezebben megragadható és behatárolható összefüggéssé válik, hiszen a városok jelenlegi nagy léptékű átalakulásának a vonatkozásában nehéz eldönteni, mi nek tekintsük az identitást. Ahogy az is kérdés, hogyan értékeljük azt az identitásbeli fellazulást, akár identitásvesztést, ami – legalábbis ha elfogadjuk például Koolhaas diagnózisát – napjaink városaiban egyre kézzelfoghatóbb valóság.

Ugyanakkor az sem mindegy, honnan tekintünk e problémára. Az identitás fogalmának meghatározásával számos tudományterület megpróbálkozott, többek közt a pszichológia, a szociológia, a kulturális antropológia, mind nézőpontjának megfelelően alakítva ki saját identitás-fogalmát. Szövegemben, városokról lévén szó, elsősorban a terület-alapú identitás válik elsődlegessé, de nem olyan szubjektív formában, mint a helyi identitás vagy az otthonosság érzete. Az identitás kialakítása, formálhatósága érdekel; az, hogy az épített környezet, a városrendezés, városfejlesztés hogyan járul hozzá az identitás kialakításához, megerősítéséhez, egyszóval az a kapcsolat, ami a várost mint térben megformált anyagi környezetet a saját identitásához köti. Nyilvánvaló, hogy identitást nem csupán szellemileg, ideológiailag, hanem az anyagi kultúrán keresztül is lehet építeni. Ez az építészettörténetben már a kezdetektől létező felismerés a kultúratudományok designfordulata következtében került újra a vizsgálódások előterébe. E későbbiekben részletezendő fordulat teszi lehetővé, hogy az identitás fogalmát a városdesign fogalmához kapcsoljuk. Az identitás ugyanis nem adottság, hanem a térbeli, materiális összefüggések által is formált bonyolult összefüggés. Az anyagi kultúra szimbolikus összefüggéseket generál (l. pl. Kapitány és Kapitány 2004, 2014), amely összefüggéseket tudatosan is lehet építeni. A városdesign identitást kínál és formál, ami még akkor is igaz, ha a modern váro-

sokat már régóta fenyegeti a nem-helyé válás (Augé 2012 [1992]), a saját történet elvesztése, egyfajta feloldódás az áramlások terében (Castells 2007 [1998]).

Az alábbiakban a városdesign és az identitás között megvonható kapcsolatot fogom problematizálni a már érintett csomópontok mentén. Ehhez szükséges az identitás fogalmának meghatározása a városok történelmi alakulásának a tükrében. Emellett a városdesign, általánosságban pedig a design kultúraformáló, kultúra-meghatározó potenciálját is fel kell tárni, ugyanis csak ezeknek a fogalmi pontosításoknak a birtokában lehet rákérdezni arra, hogy miként és mivel járulhat hozzá a városdesign az identitás alakításához. S hogy ez az összefüggés kézzelfoghatóvá is váljon, a szövegem végén egy konkrét példát is górcső alá veszek. Ez az összetett példa, amely kutatói érintettségemből kifolyólag Románia egyik magyarok és románok lakta városához fűződik, a poszt szocialista városokra jellemző identitásküzdelmek egyik sajátos fejezetének is tekinthető. A poszt szocialista városokban ugyanis némileg másként merülnek fel az identitással kapcsolatos kérdések, mint Nyugat-Európa fejlett, már globalizálódott városai esetében. Ezek a különbségek pedig árnyalhatják azt a jelenbeli kapcsolatot, ami a városokat saját identitásukhoz fűzi.

Nem véletlenül indítottam a szövegemet egy Rem Koolhaas-idézettel. Koolhaas ugyanis az identitás kérdésére fókuszál a „jelleg nélküli város” meghatározása során, és feltesz néhány kényelmetlen kérdést. Az identitás a mindennapi gondolkodásban általában valamilyen pozitív összefüggést takar, ezért lehet furcsa az identitás hátrányairól, illetve az üresség előnyeiről beszélni a városokkal kapcsolatosan, ahogy Koolhaas teszi. Szerinte a városok fejlődése egyre inkább szétfeszíti és elhasználja a meglévő állományt, az építészetben testet öltött történelmet (ahonnan a városok identitását szoktuk meghatározni), egészen addig, amíg az identitás bántóan semmitmondóvá válik. Másrészt – emeli ki – az erős identitás, karakter ellenáll a növekedésnek, a megújulásnak, az ellentmondásoknak. Az identitás központosít, ragaszkodik valamilyen ábrándszerű lényeghez, amit azonban leginkább a perifériák kérdőjeleznek meg, amelyekre a központ egyre nehezebben tudja kiterjeszteni hatókörét. Innen fakad a városok történelmi központjaival kapcsolatos paradox elvárás, hogy egyszerre kell a legrégebbnek és a legújabbnak lenniük. (Koolhaas 2004 [1995], 382)

Koolhaas provokáló gondolatai nem a levegőben lógnak, a modern kultúrára, azon belül a helyre vonatkozó reflexiók sokasága igazolja létjogosultságukat. Ennek a megközelítésnek egyik alapvető, és a városkutatás, sőt a városdesign területén is kamatoztatható műve Marc Augé *Nem-helyek* című rövidke munkája, amelyben Augé egyértelmű kapcsolatot állapít meg a helyek és az identitás között, amikor az antropológiai helyek egyik vonásaként kiemeli, hogy azok a viszonyok és a történetiség mellett identitást is implikálnak. (Augé 2012 [1992], 34) „Egy hely attól a pillanattól tekinthető szükségszerűen helynek, amikor az identitás és a viszonyok összekapcsolódása révén szert tesz a sta-

bilitás minimumára” – állítja (Augé 2012 [1992], 35). A hely az identitás részévé válik, a jelen pedig együtt él a múlttal, értelemmel ruházva fel azt. Augé kulturális diagnózisa azonban a helyképződéshez képest ellenkező folyamatról tudósít, a „helyek” mellett a „nem-helyek” elszaporodásáról. Olyan térformákról van szó, amelyek nem implicálnak sem identitást, sem viszonyokat, sem történetiséget. A nem-helyekre Augé példái a benzinkutak, repülőterek, bevásárlóközpontok, átmeneti szállások. De nem kell nagy merészség, hogy kiterjesszük ezt a fogalmat azokra a tapasztalatokra, amelyekkel a városainkban találkozunk. A bürokratikus intézmények, az orvosi rendelők várótermei, metró- és buszmegállók, a standardizált gyorsétkezdék, a felújításnak és az átépítésnek gyakran kitett utak, terek, a turisták által megszállt – ennyiben az elidőzést ellehetetlenítő – városrészek mind-mind a folyamatos ideiglenesség és átmenetiség tapasztalataival ajándékozzák meg a városlakót. A városok magukba építve ezeket a nem-helyeket egyre inkább hasonlítani kezdenek egymáshoz; azzal arányosan vesztik el jól körvonalazható identitásukat, ahogy próbálnak a modern életmód, – tágabban: a globalizálódó világ – elvárásainak megfelelni. Világunkat és életünket különben is már jó ideje a globalizáció és identitás egymással konfliktusban álló trendjei formálják, mint Manuel Castells állítja. „Az információáramlások [...] meghaladnak minden helyben – lokalitásban megtestesülő tapasztalatot”, így az áramlások tere veszi át a hatalmat a helyek tere helyett. (Castells 2007 [1998], 350) Zygmunt Bauman az identitás és a globalizáció kapcsolatát boncolgatva a megváltozott helyzetű modern individuumból beszél, kinek számára már nem állnak készen egyértelmű receptek saját identitásának kialakításához, életstratégiáját ezért az identitások változékonyságához kell igazítania (Bauman 2004). Ezek a tág társadalmi folyamatok hatással vannak az identitások megformálására, amelyek sokkal tűnékenyebbek, áttetszőbbek, sokszínűbbek, mint a hagyományosan létrehozott és megélt identitások, illetve egy eddig soha nem látott multikulturális készletből válogathatják mintázataikat. Globalizálódó városaink identitását is egyre nehezebb meghatározni, hiszen ezek a városok, úgy tűnik, lemondtak arról, hogy identitást nyújtsanak. Ennél fontosabb számukra, hogy lehetővé tegyék különböző identitások megnyilvánulását, bonyolultabb esetben békés együttélését. Ugyanis ezzel tudnak leginkább megfelelni azoknak a multinacionális állapotoknak, trendeknek, amelyek között létezni kényszerülnek. Egy merev, változatlan maggal rendelkező identitás helyett a „jó élet” ideája határozza meg azt, ami manapság Nyugat-Európa városaiban városfejlesztés során történik.

Különben is: mit jelenthet az identitás a városok vonatkozásában? A városbranding, a városimázs-építés korszakában akár naivnak is tűnhet ez a kérdés, pedig egy nehezen megragadható összefüggést takar, bár fontos megjegyezni, hogy városbranding elsősorban a városimázst, a városról kialakult képet formálja, és nem a város fizikai valóját. Ez a kettősség azonban alapvetően meghatározza, amit városidentitásról gondolni lehet. A városidentitás fogalma ugyanis úgy is megközelíthető,

¹A globalizáció és az identitás kapcsolatának kérdéséhez l. pl. Böcskei Balázs alapos tanulmányát. (Böcskei 2017)

mint az adott városról egy egyén – vagy akár egy közösség – fejében létező kép, ismerethalmaz, amely beazonosítja, megkülönbözteti a várost, s ennyiben mint kognitív konstrukció értelmezhető. Ez az összefüggés tulajdonképpen a városimázs fogalmának feleltethető meg, amelynek elemeit és összefüggéseit Kevin Lynch írta le a városdesign kialakulása szempontjából is jelentős könyvében (Lynch 1960). Az imázs kialakulására ugyanakkor számos tényező hat. Lynch – noha elsősorban a fizikai értelemben felfogott tárgyiságok hatásával foglalkozik – kiemeli a terület társadalmi jelentését, funkcióját, történetét, vagy akár a nevét is. (Lynch 1960, 46) Ezt továbbgondolva lehet beszélni a városok identitás-rétegeiről, a vizuális, kartografikus és eszmei rétegekről. A vizuális réteg elsősorban a városképet, a kulturális arculatot, a jeles épületek vizuális hatását foglalja magába. A kartografikus réteg a városmorfológiát, a területi tagolódást, az utca- és térhálózatot, míg az eszmei réteg a történelmi stílusokban megtestesülő jelentésszerűséget, a városnak mint személyiségnek az elgondolását tartalmazhatja. Ezek a rétegek természetesen összeadódnak, és jó esetben a város egyedi, jól felismerhető identitását adják ki.

Röviden, ezek a fogódzóink, amikor a városok identitásáról és a városdesignról mint ennek az identitásnak a formálhatóságáról próbálunk gondolkodni. És ha fentebb az identitás elbizonytalanodásával kapcsolatosan fogalmaztam meg néhány megállapítást, szót kell ejteni egy ezzel ellentétes tendenciáról is. Ugyanis az identitást relativizáló, vagy egyenesen feloldó megközelítések mellett létezik az identitás óvatos visszavételéről szóló diskurzus is. Roger Scruton brit konzervatív filozófus szerint mai multikulturális társadalminkban legalább annyira fontos az identitás szerepe, mint a hagyományos társadalmakban volt. A modern városlakók nem kevésbé társas lények, mint a törzsi társadalom tagjai voltak, ezért az identitás keresése a modern létet is áthatja (Scruton 1998). Ezek a társadalomelméleti reflexiók azonban elsősorban az építészet- és a designelmélet felől kapnak konkrét tartalmat, hiszen csak ezek a diszciplínák érzékenyek a magunk önazonosságát és kulturális törekvéseit kifejező vizuális és materiális eszközökre. Arra a módra, ahogyan termelési és fogyasztási szokásainkon keresztül, vizuális és materiális értelemben vett termékek és képek segítségével megválaszoljuk, hogy kik is vagyunk.

Juhanni Pallasmaa nemrég magyarított művében az építészet legfontosabb feladatának a lakozás és az integráció biztosítását tartja. (Pallasmaa 2018 [1996], 12) Az építészetnek szellemi és anyagi struktúrákat kell kínálnia a társadalmi intézmények, valamint a mindennapi élet számára – teszi hozzá, korunk szabványépítészetével és funkcionális szemléletével szemben fogalmazva meg kritikát. (Pallasmaa 2018 [1996], 59) Fontosnak tartom kiemelni Pallasmaa gondolatait, ugyanis ezek a megfogalmazások hidat képeznek a designelmélet felől a városdesign irányába. A designelmélet különben is egy ideje küzd azzal, hogy meghaladja a formatervezésként felfogott diszciplína szűkös keretrendszerét, és tág kultúratudományként határozza meg magát. Ennek

az igyekezetnek része Viktor Papanek tág designdefiníciója, amely szerint: „[a] design tudatos és ösztönös törekvés az értelem nélküli rend megteremtésére.” (Papanek 1984, 4). Az „értelem nélküli rend” persze homályos fogalom, de jól jelzi a design önértelmezésében végbement változást, amelyet magyar nyelven Szentpéteri Márton foglal össze *Design és kultúra* című kismonográfiájában (Szentpéteri 2010). A kultúrakutatásban ugyanis egyre inkább igényként jelenik meg, hogy az írott és az ikonografikus források mellett az architekturális forráscsoportot is figyelembe vegyék. Az anyagi javak, a tervezett környezet szimbolikus összefüggéseket hordoznak, melyeket csak az egyre nehezebben megragadható társadalmi és gazdasági kontextusok figyelembevételével lehet értelmezni. A design kulturális produktumokat eredményez, ebből kifolyólag a designkutatás mindig a kultúra éppen aktuális állapotáról tudósít; tulajdonképpen arról, hogy használt tárgyaink, tervezett környezetünk hogyan formálják egyéni és csoportos identitásunkat. A designnak tehát identitásképző szerepe is van, egyszerre képes kifejezni, megerősíteni, megtestesíteni az identitásunkat.

A design és az identitás között megvont kapcsolat érvényes a városdesign (*urban design*) esetében is, a városdesign érvényességi körét pedig az építészettel szemben, esetleg azzal párhuzamosan kell megvonni. Hiszen míg az építészet elsősorban az egyes épületekre fókuszál, addig a városdesign épületek tágabb csoportját, utcákat és köztereket, kerületeket, egyszóval az egész várost tartja szem előtt.² A városi környezetre vetítve, az emberek és a helyek közötti kapcsolat érdekli, ezt a kapcsolatot próbálja oly módon formálni, hogy az megfeleljen a városlakók igényeinek, illetve a városlakóról kialakított képzeteknek. Összetett, akár dialektikusnak is nevezhető kapcsolatról van szó, amelyben egyszerre érvényesül – ahogy általában a design keretében is –, a szubjektumok környezetalakító és a tervezett környezet szubjektumalakító ereje.

A fenti részt a jelenkori városok identitásproblémáinak vázolásával kezdtem. Ezek a problémák azonban más hangsúllyal merülnek fel a posztoszocialista városok esetében. A rendszerváltás minden társadalmi folyamatot mélyrehatóan meghatározott a közép-kelet-európai tömbben, így a városok sajátos átalakulását is, amelyek ezért méltán érdemelték ki a posztoszocialista jelzőt. Bonyolult kérdéskör a nyugat- és a kelet-európai városok szembeállítása, ugyanis könnyen el lehet tévedni a hasonlóságok és a különbségek sűrűjében.³ Ahogy azzal is számolni kell, hogy a volt szocialista tömb országain belül is hatalmas eltérések mutatkoznak különböző régiók és városok között. Ami véleményem szerint mégis közös nevezőre hozza a posztoszocialista városokat, az a szocialista építészet átalakító hatása és masszív jelenléte. Ez a felülről levezényelt, kierőszakolt fordulat újabb adalékot jelent az addig elsősorban a történelmi megkésetttség problémáival küszködő közép-kelet európai régiók és városok fejlődéstörténetében. Ez a fejlődéstörténet a fejlődésbeli megakasztottság, diszkontinuitás, és az ebből fakadó töredezettség jegyeit hordozza magán. A posztoszocialista városoknak

² L. Van Assche et al 2013.

³ L. Bodnár 2013.

⁴ Ez volt az alap gondolata a *Disegno egy korábbi számában megjelent szövegnek* (Dénes 2016).

⁵ L. Gehl 2014 [2010].

a történelem során többször meg kellett tapasztalniuk a kierőszkolt változtatás egyszerre romboló és építő jelenlétét, a hagyományok erőszakos lefojtását vagy akár felszámolását, majd visszatértét, a restaurációs kísérletek kétes jellegét. Ezek a városok még nem foglalták el saját helyüket az időben, hogy az utániség állapotára jellemző felszabadultabb építkezés határozza meg mindennapjaikat. Sokkal inkább a bizonytalanság, a kapkodás, a megfelelési kényszer, az ad hoc jellegű döntések sokasága volt jellemző az elmúlt évtizedekben a városfejlesztési próbálkozásokra: a kommunizmus építészeti örökségével való nehézkes birkózás, illetve a polgári jelleg legtöbbször szimulákumszerű feltámasztása.⁴ A nyugat-európai városokkal szemben a poszt szocialista városok mintha még nem léptek volna be teljesen a posztmodern korba, vagy legalábbis a posztmodernnek egy kelet-európai változatát képviselik. Ez leginkább a modernitással kapcsolatos kettős viszonyokban érhető tetten. A poszt szocialista városok történetében ugyanis a modernitás nem csupán fejlesztési narratívaként, hanem történelmi szakításként jelentkezett. A robbanásszerűen épülő szocialista városok számára a polgári építészet és kultúra meghaladásra, sőt eltörlésre ítélt örökségnek számított. Egy túlerőltetett urbanizációs kísérletről lehet beszélni, amely minden pozitív társadalmi hozadéka mellett lerombolt és újraépített városközpontokat, hirtelen húzott fel összezsúfolt lakótelepeket és ipari negyedeket, ebből kifolyólag pedig visszatartó városképet, agglomerációt, végső soron élehetetlen városokat eredményezett. Ez a félrecsúsztott modernizáció befejezetlen feladatok tömkelegét hagyta a poszt szocialista városokra. Ezeknek a városoknak az esetében érvényes leginkább Jürgen Habermas híres szövege, amelyben a modernséget mint egy befejezetlen programot próbálta rehabilitálni (Habermas 1994 [1980]). Hiszen, míg Nyugat Európa városainak jelenlegi arculatát a posztmodern megközelítésből fakadó slow design, a zöldmozgalmak, a slow city kezdeményezések, a smart city és az „élhető város”⁵ gondolatai alakítják, addig a poszt szocialista városok elsősorban még mindig saját maguk modernizációjával vannak elfoglalva, illetve a történelem fantomjával való küzdelem emészti fel kreatív energiájukat.

Úgy gondolom, a poszt szocialista városok esetében nem annyira identitásproblémákról, sokkal inkább identitásküzdelmekről lehet beszélni. Ezek a küzdelmek a városok sajátos történelmi helyzetéből fakadnak, abból a „posztkommunista állapotból”, amelynek fogalmát Augustin Ioan és Ciprian Miheli vezeti be a lyotard-i „posztmodern állapot” analógiájára *Dublu tratat de urbanologie* [A kettős urbanológiai traktátus] című művében (Ioan és Mihali 2009). Véleményük szerint a posztkommunizmus a saját időnk és saját térségünk egyelőre meghaladhatatlan horizontjának bizonyul, elsősorban a kommunizmus lehetetlen (folytathatatlan), de mégis szükségszerű (jelen levő) öröksége miatt, amely a poszt szocialista tömbben még sokáig meg fogja határozni a viselkedési módokat, gesztusokat, a hiteket, az értékeket, egyszóval a mindennapi élet megannyi szerveződését. Ennyiben a poszt szocialista városok identitásküzdelmét is, amelyek pont a történelmi

diszkontinuitások miatt válnak lényegbevágó eseményekké. Ezekben a városokban az identitás, az önazonosság először közösségi problémaként jelentkezik, a városi közösség keresi a helyét a megváltozott történelmi körülmények között, majd az útkeresésnek ez a módja csapódik le a várostervezés, városfelújítás konkrét megvalósulásaira. Ha a városdesign felől nézünk ezekre a megvalósulásokra, sok minden ki tud derülni a városok identitásáról, vagy legalábbis arról az érdekeltségről, ami a tervezőket az identitás kialakításához fűzi. Már csak azért is, mert a városdesign felől a hosszabb időtávú meghatározottságok is világosabban látszanak. Mert lehet, hogy a problémák áthelyeződnek, feloldódnak, de az átalakított, átalakuló városok még sokáig itt maradnak velünk, és minden politikai nyilatkozatnál világosabban mondják el, kik is vagyunk.

Elég csak néhány városfelújítási, területrendezési projektet meg nézni az elmúlt húsz-harminc évből, hogy világossá váljon, mi az a központi probléma, ami meghatározza a poszt szocialista városok identitásküzdelmét. „Közép és Kelet-Európa jelenén *a múlt uralkodik*. [...] az azonosságkeresgélések sokaságától a jövőképek ködös, de sztereotipikus változatosságáig” – fogalmazza meg a problémát Király V. István filozófus. (Király 1999) Ez az uralkodás sokféleképpen tud megnyilvánulni, ezért nehéz egyetlen példán keresztül szemléltetni. Csak remélni tudom, hogy az általam kiválasztott eset kellően összetett ahhoz, hogy minél több mindent mutasson fel az eddig boncolgatott problémából.

Az esetem Kovászna megye székhelyéhez, Sepsiszentgyörgy városához kötődik, ahol az elmúlt évtizedben egy városfelújítási folyamat vette kezdetét. Ezt a folyamatot elemeztem említett tanulmányomban. Most szintén innen veszem elemzésem tárgyát, ami egyelőre csupán egy tervezet, amelynek életre keltése – bár elkezdődött – hamar elakadt a különböző tiltakozások, intézményes csatározások következtében.

A tervezet a város főterének felújításához kapcsolódik. Sepsiszentgyörgy kettős, csak egy alacsony emelkedő által elválasztott főtérrel rendelkezik. E kettős térszerkezet kialakítása szintén a kommunizmus korszakára tehető. Mivel a város főterét az ott lévő történelmi épületek miatt nem lehetett teljességében felszámolni, a főtér szomszéd-

A sepsiszentgyörgyi főtér látványterve. Sepsiszentgyörgy polgármesteri hivatala jóvoltából

ságában, mintegy föléje emelve, egy másik teret alakítottak ki, rajta a kommunizmus tipikus épületformáival: a főteret övező panellakásokkal, a kultúrpalotával és a Vitéz Mihály román történelmi személyiséghez köthető szoborcsoporttal. Amikor sor került terek felújítására, igényként merült fel a két tér elválasztása. A tervezők az elválasztást egy 5.5 méter magas térplasztikával, egy fekvő sárkányra hasonlító dombbal szerették volna megoldani, a képen látható módon.

A kép bal felső sarkában a Vitéz Mihály tér látható, alatta a sárkánydombnak nevezett képződmény, míg a kép centrális és jobb alsó sarkában a felújított Szabadság tér. A sárkánydomb jellegzetes szimbolikus tartalommal rendelkezik. A városbranding a sárkányt mint szimbólumot az elmúlt években megpróbálta központi helyre emelni. A sárkányölő Szent György történetéből kivett elem ebben az új kontextusban pozitív figurává változik, ott van a különböző rendezvények plakátjain, logókon, reklámfelületeken. Most pedig neki kell eltakarnia a kommunizmus örökségét, neki kell megvédelmeznie a város igazi lényegét. Ezek az önkényesnek tűnő, de egyfajta kényszerpályaként működő szimbolikus transzferek azonban a város román közösségének, illetve képviselőinek az ellenállásába ütköztek, amivel az egész térrendezési probléma etnikai síkra terelődött. A román közösség ugyanis támadásként élte meg a tervezetet, mondván, a földre esett sárkányt formáló zöldövezet eltakarná a román közösség szimbólumának tartott Vitéz Mihály teret és a szoborcsoportot, tulajdonképpen azt a területet, amelynek szimbolikája egyértelműen a románság által is elutasított kommunista diktatúrához kötődik. A konfliktus megoldására a sárkánydomb magasságának csökkentését javasolták, amit azonban nem fogadott el a tervezet megrendelője, a városi tanács.

Nem megoldani szeretném a problémát. Valószínű, nem is lehet, amíg ehhez és a hasonló városfelújítási lépésekhez olyan polarizáló jelentések kapcsolódnak, amelyeknek egyszerre nem lehet igazságot szolgáltatni. Több feszültség keresztmetszetének látom a problémát, amelyet nem lehet csak etnikai szintre leszűkíteni, hiszen az csak rátevődött egy már létező törésvonalra, amit a város főterének kettős szerkezete hordoz. Ez a törésvonal a régi és az új, a kommunista és a polgári jelleg között képződött, és az már csak érdekes kényszerpálya, hogy amikor a város román lakossága a saját térben kifejeződő identitását keresi, egy olyan korszak szimbolikus maradványaihoz kényszerül visszanyúlni, amit más összefüggésben maga is elutasít. A sárkánydomb ötletét pedig minősíthetnénk akár egy játékos, posztmodern gesztusnak is, hiszen eredetét a városbranding szemléletmódjából nyeri. Mindenesetre az világosan látszik, hogy a főtér átalakítása során számos egymással szemben álló, egymást kioltó jelentést kell összhangba hozni. A tér azonban, ahogy a város sem, nem bír el egyszerre ennyi jelentést, ezért törésvonalak képződnek rajta, amelyek – hiába a politikai rendszerváltás és a megújítási szándék – folyamatosan újratermelődnek.

Az újratermelő törésvonalak csak egyetlen példát jelentenek arra, hogyan befolyásolja egy posztoszocialista város identitásküzdelmét

a múlt, egyszerre viszonyítási pontként és elutasított tartalomként. A már kialakított terek és épületállományok alapvetően határozzák meg, mi és hogyan történik a városokban, ráadásul nemcsak a terek kialakítását, hanem a terek belakását, használatát illetően is mérvadóak. A posztoszocialista városok esetében „a város a városlakóé” politikailag is sokat hangoztatott elve ezért sokkal nehezebben ültethető át a gyakorlatba, mint a nyugat-európai városokban. Ezekben a városokban a városidentitások alakítása többszörösen terhelt feladatnak bizonyul, mivel az identitás még sokáig antagonisztikus, egymásnak feszülő tartalmakkal fog bírni. A jól átgondolt városdesign azonban sokat alakíthat ezen, hiszen egyáltalán nem mindegy, milyen térbeli feltételek között kell magára eszméljen a városlakó. A társadalmi nyilvánosság alanyának érezheti-e magát, vagy olyan identitásküzdelmek kereszteződésébe kerül, amelyek kísértetként jelennek meg mindennapjaiban? A nehézségek ellenére teret nyitni, teret képezni a városlakónak – ebben látom a városdesign feladatát a posztoszocialista városokban is.

IRODALOM

- Augé, Marc. 2012 [1992]. *Nem-helyek – Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Budapest: Műcsarnok Nonprofit Kft.
- Castells, Manuel. 2007 [1998]. *Az évezred vége – Az információ kora – Gazdaság, társadalom és kultúra* III. Budapest: Gondolat.
- Bauman, Zygmunt. 2001. „Identitás és globalizáció.” *Magyar Lettre International* 42: 11–13
- Bodó Julianna és Bíró Z. Zoltán. 2017. „Szimbolikus térhasználat változó szerepben.” *Replika* 5: 147–165.
- Bodnár Judit. 2013. „A különbség megalkotása – A nyugati és nem nyugati, a kapitalista és a szocialista városlogika szembeállítás.” In *Kritikai városkutatás, szerkesztette Jelinek Csaba, Bodnár Judit, Czirfusz Márton és Gyimesi Zoltán*, 455–480. L'Harmattan Kiadó.
- Böcskei Balázs. 2017. „A későmodernitás globalizációelmélete és a kockázattársadalmi identitás.” *Metszetek* 1: 101–122.
- Dénes Tamás. 2016. „A ‘Reinvented’ City.” *Disegno* 1-2: 184–200.
- Gehl, Jahn. 2014 [2010]. *Élhető városok*. Budapest: Terc.
- Habermas, Jürgen. 1994 [1980]. „A modernség befejezetlen program.” In Jürgen Habermas. *Válogatott tanulmányok*. Szerkesztette Kolta Magdolna. 259–281. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Ioan, Augustin és Ciprian Mihali. 2009. *Dublu tratat de urbanologie*. Cluj-Napoca: Editura Idea Design&Print.
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. 2004. *Tárgyak szimbolikája*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. 2014. *Beszélő házak*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Király V. István. 1999. „Múlt és VOLTság.” In Király. V. István *Filozófia és Itt-Lét*. 79–127. Kolozsvár: Erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadó.
- Koolhaas, Rem. 2004 [1995]. „A jelleg nélküli város.” In *A mérhető és a mérhetetlen*, szerk. Kerékgyártó Béla, 381–397. Budapest: Typotex Kiadó.
- Lynch, Kevin. 1960. *The Image of the City*. The M.I.T. Press.
- Liotard, Jean-François. 1993 [1979]. „A posztmodern állapot.” In *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. 7–146. Budapest: Gond-Századvég.
- Pallasmaa, Juhani. 2018 [1996]. *A bőr szemei*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Papanek, Viktor. 1984. *Design for the Real World*. London: Thames and Hudson.

Scruton, Roger. 2000. *An Intelligent Person's Guide to Modern Culture*. Duckworth Publishers.

Szentpéteri Márton. 2010. *Design és kultúra*. Építészfórum. Megtekintve 2018. november 14-én. http://epiteszforum.hu/files/Design_es_kultura_Szentpeteri_2010.pdf

Van Assche, K., R. Beunen, M. Duineveld és H. de Jong. 2013. „Co-evolutions of planning and design: Risks and benefits of design perspectives in planning systems.” *Planning Theory* 2: 177–198.